

مرکز مجاز امام صادق علیه السلام

رجال - اعتبار سنجی احادیث شیعه

پدیده کتاب محوری در شیعه و
تأثیرات آن

جلسه ۵

استاد حسینی شیرازی

سوالات اصلی

به چه علت پدیده کتاب محوری در شیعه آغاز شد و استمرار یافت؟

تأثیر پدیده کتاب محوری در فرایند اعتبار سنجی احادیث شیعه چیست؟

هدف: در آینده تاریخ حدیث شیعه نسبت به زمان حضور ائمه، مهمترین چیزی که اصحاب را در پاسخ به مشکلات و شبهات توانمند می ساخت، وجود کتاب ها و پاسداشت آن ها بود.

پاسداشت کتب حدیثی، از جانب امام صادق علیه السلام به عنوان دستور، خطاب به شیعه بیان شده است.

نمونه ای از توجه به کتاب محوری

انگیزه نگارش کتاب من لایحضره الفقیه:

أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّهُ لَمَّا سَأَلَنِي الْقَضَاءُ إِلَى بِلَادِ الْعُرْبَةِ وَ حَصَلَنِي الْقَدْرُ مِنْهَا بِأَرْضِ بَلْخٍ مِنْ قَصَبَةِ إِيْلَاقٍ وَرَدَهَا الشَّرِيفُ الدِّينُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْمَعْرُوفُ بِنِعْمَةٍ وَ هُوَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ فَدَامَ بِمَجَالِسَتِهِ سُرُورِي وَ انْشَرَخَ بِمَذَاكِرَتِهِ صَدْرِي وَ عَظُمَ بِمَوَدَّتِهِ تَشْرُفِي لِأَخْلَاقِي قَدْ جَمَعَهَا إِلَى شَرَفِهِ مِنْ سُنَنِ وَ صَلَاحٍ وَ سَكِينَةٍ وَ وَقَارٍ وَ دِيَانَةٍ وَ عَفَافٍ وَ تَقْوَى وَ إِحْبَابٍ فَذَاكَرَنِي بِكِتَابٍ صَنَفَهُ - مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّا الْمُتَطَبِّبُ الرَّازِي وَ تَرْجَمَهُ (ای سماه) بِكِتَابٍ مَنْ لَا يَحْضُرُهُ الطَّبِيبُ - وَ ذَكَرَ أَنَّهُ شَافٍ فِي مَعْنَاهُ وَ سَأَلَنِي أَنْ

أُصْنِفَ لَهُ كِتَابًا فِي الْفِقْهِ وَ الْحَلَالِ وَ الْحَرَامِ وَ الشَّرَائِعِ وَ الْأَحْكَامِ مُوفِيًا عَلَى جَمِيعِ مَا صَنَّفْتُ فِي مَعْنَاهُ وَ
أَتْرَجَمُهُ (أَي أَسْمِيهِ) بِكِتَابٍ مَنْ لَا يَحْضُرُهُ الْفَقِيهُ - لِيَكُونَ إِلَيْهِ مَرْجِعُهُ وَ عَلَيْهِ مُعْتَمِدُهُ وَ بِهِ أَخْذُهُ وَ يَشْتَرِكُ
فِي أَجْرِهِ مَنْ يَنْظُرُ فِيهِ وَ يَنْسَخُهُ وَ يَعْمَلُ بِمُودَعِهِ هَذَا مَعَ نَسْخِهِ لِأَكْثَرِ مَا صَحِبَنِي مِنْ مُصَنِّفَاتِي وَ سَمَاعِهِ لَهَا
وَ رَوَايَتِهَا عَنِّي وَ وُفُوهِ عَلَى جُمْلَتِهَا وَ هِيَ مَائَتَا كِتَابٍ وَ حَمْسَةٌ وَ أَرْبَعُونَ كِتَابًا فَأَجَبْتُهُ أَدَامَ اللَّهُ تَوْفِيْقَهُ إِلَيَّ
ذَلِكَ لِأَنِّي وَجَدْتُهُ أَهْلًا لَهُ وَ صَنَّفْتُ لَهُ هَذَا الْكِتَابَ بِحَدْفِ الْأَسَانِيدِ لِئَلَّا تَكْثُرَ طُرُقُهُ. وَ صَنَّفْتُ لَهُ هَذَا الْكِتَابَ
بِحَدْفِ الْأَسَانِيدِ لِئَلَّا تَكْثُرَ طُرُقُهُ وَ إِنْ كَثُرَتْ فَوَائِدُهُ وَ لَمْ أَقْصِدْ فِيهِ قَصْدَ الْمُصَنِّفِينَ فِي إِيرَادِ جَمِيعِ مَا رَوَوْهُ
بَلْ قَصَدْتُ إِلَيَّ إِيرَادِ مَا أَفْتِي بِهِ وَ أَحْكُمُ بِصِحَّتِهِ وَ أَعْتَقِدُ فِيهِ أَنَّهُ حُجَّةٌ فِيمَا بَيْنِي وَ بَيْنَ رَبِّي تَقَدَّسَ ذِكْرُهُ وَ
تَعَالَتْ قُدْرَتُهُ وَ جَمِيعُ مَا فِيهِ مُسْتَخْرَجٌ مِنْ كُتُبٍ مَشْهُورَةٍ عَلَيْهَا الْمُعْوَلُ وَ إِلَيْهَا الْمَرْجِعُ مِثْلُ كِتَابِ حَرِيْزِ بْنِ
عَبْدِ اللَّهِ السَّجِسْتَانِيِّ وَ كِتَابِ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَلِيٍّ الْحَلْبِيِّ (هردو از اصحاب امام صادق عليه السلام و عبيدالله
بن على حلبى، اولين شيعه اى است كه كتاب حديث تاليف نموده است) وَ كُتُبِ عَلِيِّ بْنِ مَهْرَبَارِ الْأَهْوَازِيِّ
وَ كُتُبِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ وَ نَوَادِرِ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ عَيْسَى - وَ كِتَابِ نَوَادِرِ الْحِكْمَةِ تَصْنِيفِ مُحَمَّدِ بْنِ
أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى بْنِ عِمْرَانَ الْأَشْعَرِيِّ وَ كِتَابِ الرَّحْمَةِ لِسَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ وَ جَامِعِ شَيْخِنَا مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ
الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَ نَوَادِرِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ وَ كُتُبِ الْمَحَاسِنِ لِأَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيِّ - وَ رِسَالَةِ
أَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ إِلَيَّ وَ غَيْرِهَا مِنَ الْأُضْوَالِ وَ الْمُصَنَّفَاتِ الَّتِي طُرُقِي إِلَيْهَا مَعْرُوفَةٌ فِي فِهْرِيسِ الْكُتُبِ الَّتِي
رُوِّيَتْهَا عَنْ مَشَايِخِي (رويتها يعنى حديث را تحمل كردم و تحديث نمودم) وَ أَسْلَافِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ
بَالِغْتُ فِي ذَلِكَ جُهْدِي مُسْتَعِينًا بِاللَّهِ وَ مُتَوَكِّلًا عَلَيْهِ وَ مُسْتَعْفِرًا مِنَ التَّقْصِيرِ وَ مَا تَوْفِيْقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ
وَ إِلَيْهِ أُنِيبُ وَ هُوَ حَسْبِي وَ نِعْمَ الْوَكِيلُ. (مقدمه من لا يحضره الفقيه)

مرکز مجرب از امام صادق علیه السلام

ویژه گی های مشترک من لا یحضره الفقیه و تهذیب الاحکام

✓ افرادی که در ابتدای سند هستند، از مشایخ صاحب کتاب نمی باشند.

✓ با نگارش مشیخه کتاب در ابتدای آن، اسناد روایات را از مرسل بودن نجات داده است.

ImamSadiq.tv

ImamSadiq.tv

ImamSadiq.tv

روش نگارش تهذیب الاحکام شیخ طوسی

مرحوم شیخ طوسی در این کتاب چهار مرتبه روش نگارش خود را تغییر می دهند.

سه دسته روایت در تهذیب ذکر شده است:

طائفه اول: بیان فتوی و مستندات روایی شیخ مفید.

طائفه دوم: بیان روایاتی که متعارض و یا توهم تعارض با روایات دسته اول داشته اند.

ImamSadiq.tv

ImamSadiq.tv

ImamSadiq.tv

طائفه سوم: جمع روایات، بین دو دسته گذشته با یکدیگر و برای جمع آنها عموماً شاهد را از

روایات بیان میکنند.

در مقدمه مشیخه تهذیب چنین آمده: ... و اقتصرنا من ایراد الخبر علی الابتداء بذكر المصنف الذی اخذنا الخبر من كتابه او صاحب الاصل الذی اخذنا الحدیث من اصله، (به عبارت دیگر کتب شیعه در جلوی من قرار دارند و از روی آن ها این روایات را می نویسم).

ImamSadiq.tv

ImamSadiq.tv

روش نگارش منتقی الجمان

نسخه تهذیب به خط شیخ طوسی نزد صاحب منتقی بوده و در بسیاری از موارد اختلاف نسخ، صاحب

منتقی ارجاع می دهند به دست خط شیخ طوسی در تهذیب.

منتقى الجمان ج ۱ ص ۳۹۸: فى التهذيب بخط الشيخ طوسى (نزدیک به ۵۵ مرتبه این عبارت تکرار شده است).

علت مرجع بودن کتب حسین بن سعید:

- کامل بودن عناوین آن
- بهره گیری از منابع پیشین
- دسترسی به راویان نسل اول

در آن روزگار کتب حسین بن سعید از جهت کامل بودن و موثق بودن در بین شیعه ضرب المثل میشود و گفته می شود: "له کتب مثل کتب حسین بن سعید".

نجاشی ۵ طریق و نسخه از کتاب های حسین بن سعید را از شیخ شان احمد بن علی سیرافى نقل می کند.

نجاشی می نویسد: و أما الحسين بن الحسن بن أبان القمي فقد حدثنا محمد بن أحمد الصفواني قال: حدثنا ابن بطة عن الحسين بن الحسن بن أبان، و أنه أخرج إليهم بخط الحسين بن سعيد، و أنه كان ضيف أبيه، و مات بقم، فسمعه منه قبل موته. (نجاشی ۱۳۶۵)

مرکز مجاز امام صادق علیه السلام

چه عاملی باعث شد امر کتاب محوری در شیعه شکل بگیرد و نهادینه شود؟

در روایت امام باقر علیه السلام چنین ذکر شده: وَ كَانَتْ الشَّيْعَةُ قَبْلَ أَنْ يَكُونَ أَبُو جَعْفَرٍ وَ هُمْ لَا يَعْرِفُونَ

مَنَاسِكَ حَجَّهِمْ وَ حَالَئِهِمْ وَ حَرَامَهُمْ حَتَّى كَانَ أَبُو جَعْفَرٍ فَفَتَحَ لَهُمْ وَ بَيَّنَّ لَهُمْ مَنَاسِكَ حَجَّهِمْ وَ حَالَئِهِمْ وَ

ImamSadiq.tv

ImamSadiq.tv

ImamSadiq.tv

حَرَامَهُمْ حَتَّى صَارَ النَّاسُ يَحْتَاجُونَ إِلَيْهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا كَانُوا يَحْتَاجُونَ إِلَى النَّاسِ. ۸۸۷۹۹

نکته بسیار مهم

بین جغرافیای زیست امام علیه السلام و جغرافیای زیست شیعیان فاصله‌ی زیادی بوده است. چگونه

در زمان امام باقر علیه السلام این اتفاق رخ داده است؟

راویان ائمه علیهم السلام، یا مهاجرین یمنی و اصالتاً کوفی بوده‌اند مانند بجلی‌ها و اشعری‌ها و یا از

ImamSadiq.tv

ImamSadiq.tv

ImamSadiq.tv

موالیان شیعه بوده‌اند؛ مانند: محمد بن مسلم، زراره و حسن بن محبوب به عنوان رابط بین امام و شیعیان

بودند و این فاصله را از بین بردند.

سوال: در زمان امام صادق علیه السلام چه اتفاقی می‌افتد که جمعی از روای عامه آموزه‌های شیعی را

یاد میگیرند؟

تزریق آموزه‌های گوناگون دینی (فقه، عقائد و...) به شیعیان، با در نظر داشتن مجموعه عناصر درونی و

ImamSadiq.tv

ImamSadiq.tv

ImamSadiq.tv

بیرونی.

نمونه‌ای از عناصر بیرونی

اصول کافی؛ باب اختلاف الحديث، ح 5: أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ عَنِ ثَعْلَبَةَ بْنِ مَيْمُونٍ (ایشان در عصر خود، کارشناس دینی بزرگی به شمار می‌آید) عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَعْيَنَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ مَسْأَلَةٍ فَأَجَابَنِي ثُمَّ جَاءَهُ رَجُلٌ فَسَأَلَهُ عَنْهَا فَأَجَابَهُ بِخِلَافِ مَا أَجَابَنِي ثُمَّ جَاءَ رَجُلٌ آخَرُ فَأَجَابَهُ بِخِلَافِ مَا أَجَابَنِي وَأَجَابَ صَاحِبِي فَلَمَّا خَرَجَ الرَّجُلَانِ قُلْتُ يَا إِبْنَ رَسُولِ اللَّهِ رَجُلَانِ مِنَ أَهْلِ الْعِرَاقِ مِنْ شِيعَتِكُمْ قَدِمَا يَسْأَلَانِ فَأَجَبْتَ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا بِغَيْرِ مَا أَجَبْتَ بِهِ صَاحِبَهُ فَقَالَ يَا زُرَّارَةُ إِنَّ هَذَا خَيْرٌ لَنَا وَ أَبْقَى لَنَا وَ لَكُمْ وَ لَوْ اجْتَمَعْتُمْ عَلَيَّ أَمْرٍ وَاحِدٍ لَصَدَقْتُمْ النَّاسَ عَلَيْنَا وَ لَكَانَ أَقْلٌ لِبِقَائِنَا وَ بَقَائِكُمْ قَالَ ثُمَّ قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ شِيعَتُكُمْ لَوْ حَمَلْتُمُوهُمْ عَلَيَّ الْأَسِنَّةَ أَوْ عَلَيَّ النَّارِ لَمَضَوْا وَ هُمْ يَخْرُجُونَ مِنْ عِنْدِكُمْ مُخْتَلِفِينَ قَالَ فَأَجَابَنِي بِمِثْلِ جَوَابِ أَبِيهِ. عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي حَفْصَةَ قَالَ لَمَّا هَلَكَ أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ الْبَاقِرُ ع قُلْتُ لِأَصْحَابِي أَنْتَظِرُونِي حَتَّى أَدْخَلَ عَلَيَّ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ ع فَأَعَزَّيْهِ فَدَخَلْتُ عَلَيْهِ فَعَزَّيْتُهُ ثُمَّ قُلْتُ - إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ذَهَبَ وَ اللَّهُ مَنْ كَانَ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص فَلَا يُسْأَلُ عَمَّنْ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ لَا وَ اللَّهُ لَا يُرَى مِثْلُهُ أَبَدًا (این فرد مخالف میخواست طعنه بزند که دیگر دوران مستقیم نقل کردن از پیامبر گذشت) قَالَ فَسَكَتَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ سَاعَةً ثُمَّ قَالَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِنَّ مِنْ عِبَادِي مَنْ يَتَصَدَّقُ بِشِقِّ تَمْرَةٍ فَأَرَبَّيْهَا لَهُ فِيهَا كَمَا يُرَبِّي أَحَدُكُمْ فَلَوْهُ حَتَّى أَجْعَلَهَا لَهُ مِثْلَ أَحَدٍ (امام در پاسخ مستقیم از خود خدا نقل حدیث کردند!) فَخَرَجْتُ إِلَى أَصْحَابِي فَقُلْتُ مَا رَأَيْتُ أُعْجِبَ مِنْ هَذَا كُنَّا نَسْتَعْظِمُ قَوْلَ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَلَا وَاسِطَةَ فَقَالَ لِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِلَا وَاسِطَةٍ (استعظام: عجیب شمردن در حد انکار).

در عصر مجید باقر امام صادق علیه السلام

معرفی کتاب (ترجمة ابي حنيفة؛ علامه محمدرضا جعفری)

در این کتاب زخم زبان ها و توهین های ابوحنیفه و اصحابش به امام صادق علیه السلام از مصادر

مخالفین را جمع آوری نموده است.

ImamSadiq.tv

ImamSadiq.tv

ImamSadiq.tv

شرائط درونی

اولین اتفاقی که در عصر امام باقر علیه السلام می افتد، فرآیند کادرسازی فرهنگی است.

در کتاب کافی باب فضل العلم، مجموعه احادیثی از امام باقر علیه السلام بیان شده است که آنها عموماً

ایجاد انگیزه و تشویق به عالم سودمند شدن میکند.

علت بیان احادیثی چون «شرفاً او غرباً؛ علم ما کان و مایکون...» چیست؟

در زمان امام باقر و امام صادق علیهما السلام اشخاصی چون سلمه بن کهیل (و حکم بن عتیبه) ادعای

جامعیت علمی داشته اند و خود را اعلم افراد می دانستند و حضرت برای ایجاد انگیزه عالم

سودمند شدن، این احادیث را بیان کردند تا شیعیان به علوم امام مراجعه کند و بیاموزند.

نکته

اگر ما بخواهیم پژوهش عمیق و اصیل و بدون خدشه در مورد امامت انجام دهیم، باید احادیث راویان

طبقه اول اصحاب اجماع را بررسی کنیم که از مهمترین مستندات ما بوده و حتی شاخص برای ارزیابی

داده های طبقات بالاتر هم می باشند.

بررسی برخی از افرادی که محصول کار فرهنگی امام باقر علیه السلام بودند:

گزارش اول: محمد بن مسلم

...عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ، قَالَ: أَقَامَ مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ بِالْمَدِينَةِ أَرْبَعَ سِنِينَ يَدْخُلُ عَلَى أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَسْأَلُهُ، ثُمَّ كَانَ يَدْخُلُ عَلَى جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ يَسْأَلُهُ، قَالَ ابْنُ أَحْمَدَ: فَسَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ الْحَجَّاجِ، وَحَمَّادَ بْنَ عُثْمَانَ يَقُولَانِ: مَا كَانَ أَحَدٌ مِنَ الشَّيْعَةِ أَفْقَهَ مِنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ. قَالَ، فَقَالَ مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ: سَمِعْتُ مِنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ ثَلَاثِينَ أَلْفَ حَدِيثٍ ثُمَّ لَقَيْتُ جَعْفَرًا ابْنَهُ فَسَمِعْتُ مِنْهُ أَوْ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ سِتَّةَ عَشَرَ أَلْفَ حَدِيثٍ أَوْ قَالَ: مَسْأَلَةً. (رجال كشي)

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ: مَا شَجَرَنِي فِي قَلْبِي شَيْءٌ قَطُّ إِلَّا سَأَلْتُ عَنْهُ أَبَا جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ حَتَّى سَأَلْتُهُ عَنْ ثَلَاثِينَ أَلْفَ حَدِيثٍ وَ سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ سِتَّةَ عَشَرَ أَلْفَ حَدِيثٍ. (ص ۲۷۶/۱۶۳)

این راویان به بالاترین مرتبه دین شناسی رسیدند. حاصل حرکت امام علیه السلام منتهی میشود به پیدایش جمعی از راویان پرکار و دین شناس شیعه که توانایی پرکردن خلاء موجود در جامعه را دارند.

پاسخ به سوالات

سوال: فرق بین کتاب و اصل چیست؟

کتاب مقسم عناوین ذیل است:

اصل، تصنیف، نسخه، نوادر و مسائل

تصنیف: کتب حدیثی که مستنداتشان منابع پیشین است.

مرکز مجازی امام صادق علیه السلام

اصل: اگر مولف کتب حدیثی، خودش از معصوم شنیده و یا از اساتیدش شنیده و برای اولین بار به صورت کتاب درآورده.

نسخه: به کتابی گفته می شود که راوی تمام روایات موجود در کتابش از یک امام باشد.

مسائل: به کتابی گفته می شود که راوی تمام روایات را به صورت سوال و جواب از یک امام بیان کرده باشد.

نکته: تالیف کتاب نوادر از عصر امام صادق علیه السلام آغاز شده و تا واپسین ها ادامه داشته است.

نوادر: به کتابی گفته می شود که از زمان امام صادق علیه السلام به بعد پیرامون سوالات و شبهات نادر

پرداخته و آنها را در یک کتاب جمع آوری کرده باشد، مانند کتاب النوادر ابن حریر و حماد بن عیسی

و ...